

УЧАСТЬ ЖІНОК У МЕЦЕНАТСЬКІЙ ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ ШЛЯХТИ (Друга половина XVI – перша половина XVII ст.)

Уявлення про участь жінок в боротьбі українського народу проти католицько-польської експанції вельми поверхове і в сучасній науці майже не висвітлене. Хоча українські жінки упродовж багатьох віків історії нашого народу виступали активними учасниками більшості суспільно-політичних процесів, що відбувались на українських землях.

Не став винятком і зазначений в заголовку період. Адже для України друга половина XVI – перша половина XVII ст. були часом реформаційного відродження, проникнення ренесансно-гуманістичних тенденцій в культуру, запеклої боротьби проти національного гноблення та усвідомлення своєї ідентичності.[1].

На авансцену культурницького життя України вийшла когорта опікунів та меценатів

української культури, які власним інтелектом і власними коштами сприяли відродженню церкви та піднесенню рівня освіти у школах. Серед інтелектуальної еліти тих часів слід згадати не лише постаті та діяльність сильної статі українського суспільства, але й багатьох жінок-меценаток.

Треба зазначити, що меценатська діяльність жіноцтва заслуговує на увагу не лише як одна з маловідомих сторінок ще й досі не написаної історії українського благодійництва та меценатства, знаменною тут є сама форма участі жінок в житті тогочасного суспільства. Адже їхня культурницька праця довгий час залишалась непоміченою за проявами чоловічої ініціативи, хоча в архівах України збереглося чимало документальних свідчень про пожертви жінок на церкву, просвітні та благодійні цілі.

*Портрет фундаторки Підгаєцького монастиря Єлизавети.
Перша половина XVII.*

Ганна Гойська, Раїна Соломирецька, Гальшка Острозька, Софія Чарторийська, Гальшка Гулевичівна, Раїна Могилянська княгиня Вишневецька та інші вписали не одну яскраву сторінку в історію українського благодійництва та меценатства.

У своєрідних умовах родинного, побутового та суспільно-політичного життя, що склалися у цьому часі на українських землях ініціатива жінки-шляхтянки не обмежувалася домашнім господарством та вихованням дітей, як те було і в тодішній Московській державі, і в більшості Європейських країн. Жінка посідала привілейоване місце не лише в сім'ї, але й в українському суспільстві. Правове становище жінки в зазначений період нормував литовський Статут, положення церковного судочинства та звичаєвого права. Принцип рівноправності жінки-шляхтянки був проведений у карних і цивільних постановках Статуту – своєрідної шляхетської Конституції XVI-XVII ст.

Жінки нарівні з чоловіками могли бути суб'єктом прав і зобов'язань та мати правову дієздатність без основних обмежень. Литовський Статут забезпечував жінкам також широкі майнові права [2]. Тим самим в умовах правової дієздатності та майнової незалежності в сім'ї, коли майно дружини не зливалося з майном чоловіка, а подружжя володіло ним роздільно, економічна дієздатність жінок не викликала

особливих нарікань з боку чоловіків і вважалася цілком закономірним явищем тогочасного українського життя.

Український історик кінця XIX ст. Орест Левицький підкреслював, що кожна суспільна ідея і напрямок, кожна панівна в ту епоху чеснота чи вада знаходили в українській жінці не менш повне і пристрасне виявлення, як і в представниках іншої статі [3].

Одним з напрямків меценатської діяльності жінок того часу було заснування православних церков, монастирів і шкіл при них. У пом'янику Києво-Печерського монастиря згадано багато жінок, які вносили свої офіри. Наприклад, вдова чернігівського скарбника Катерина Угорницька передала Києво-Печерській Лаврі всі свої маєтки.

А Олена Горностаєва, уроджена княжна Чарторийська, стала фундаторкою Пересопницького монастиря на Волині (1596 р.). Вона сама склала гуртожитний статут і влаштувала шпиталь для убогих і недужих.

У червні 1556 р. княгиня Анастасія Заславська разом з сином склала дарчий акт про передачу маєтностей заснованому ними на Волині Дворецькому монастирю. В документі значилося: “Я, князь Януш Іван Кузьминич Заславський, поповняючи волю небожчика князя його милости отця мого, разом з її милостю маткою моєю княгинею Анастасією рівною Гольшанською-Заславською, віддаємо тій імені, що отець мой небожчик князь Козьма Іванович Заславський міг надати монастирю нашому Дворецькому к церков Святої Троїці”[4].

У кінці XVI ст. при церкві Успіння в Почаєві фондує монастир Ганна Гойська, дружина земського Луцького судді. При ньому була відкрита та деякий час успішно працювала одна з кращих на Україні друкарень. 1618 р. в тому таки Почаєві Кирило Ставровецький випускає в світ книгу “Зеркало богословія”, присвячену роз'ясненню православної догматики з цікавими матеріалами тогочасної космогонії [5]. Окрім того, Ганна передала Почаєвській Лаврі ще й частину своїх ґрунтів та отриманий нею від грецького митрополита Неофіта образ Божої матері.

У селі Юсиптичі на Волині в кінці XVI ст. фондує і підтримує матеріально православну церкву шляхтянка Олена Стеткевич – дружина козацького гетьмана Івана Виговського.

В місті Гоці в 1639 році засновує своїм

коштом монастир остання з роду Гойських, княгиня Раїна Соломирецька, каштелянова смоленська [6].

1637 року волинська шляхтянка Раїна з Боговитинів Ярмолинська заснувала монастир у своєму маєтку Загайцях Кременецького повіту.

У середині XVII ст. неподалік м. Ніжина засновує церкву і притулок для бідних жінок похилого віку дружина стародубського козацького полковника Ганна.

Мати гетьмана Івана Мазепи Марія Магдалена заснувала Вознесенський монастир. Була його ігуменею, а також меценатом інших благодійних установ. На купчій, виданій Марією Магдаленою Мазепиною Стародубському полковнику Миклашевському, є підпис польською мовою “Магдалена Мазепина Манастирів жіночих ігуменія Печерського, Київського і Глухівського”.

Зазначимо, що заснування жінками православних церков і монастирів розглядалося не лише як вияв релігійного почуття, але й як боротьба за збереження традицій “давньоруського” життєустрою, віри предків як головної національної ознаки, і не було це явищем унікальним. Витоки цієї традиції беруть початок у перших століттях існування Київської Русі. Як свідчить Іпатіївський літопис, Марія – дружина великого князя Всеволода, заснувала у Києві в XII ст. Кирилівську церкву, де й була згодом похована. За Лаврентіївським літописом XIII ст. велика княгиня Олена Всеволодівна (дочка Всеволода III Юрієвича) заснувала монастир Святої Богородиці. Є свідчення й про те, що у XIII ст. знатні жінки засновували монастирі і будували церкви разом з чоловіками або синами.

Другим напрямком меценатської діяльності українських жінок стало фондування нових шкіл та опіка над існуючими. Зазначимо, що ця традиція також була започаткована в XI-XII ст. київськими князівнами, які засновували школи не лише для хлопців, але й для дівчаток. Дочка великого князя Київського Всеволода Ярославича Анна заснувала при київському Андріївському монастирі першу на Русі школу для дівчаток. Українські жінки-шляхтянки XVI першої половини XVII ст. продовжили цю давню традицію. Шляхтянка Раїна Ярмолинська та господарівна Марія Могила активно підтримували у своїх повітах православні школи і монастирі. Княгиня Раїна до того ж була фундаторкою Гаєцького монастиря на Волині.

Більше того воеводина господарівна волоська Марія була учасником і активним оборонцем прав та інтересів Львівського братства, про що свідчать офіційні документи кінця XVI ст. Марія не раз сміливо виступала проти львівського Єпископа Гедеона Балабана, який вів запеклу боротьбу з братством. Мати Марії Єлисавета також активно підтримувала Львівське братство, допомагаючи йому і своїм впливом, і матеріально.

Це братство за активної підтримки меценатів збудувало величаву церкву Успіння Богородиці, заснувало першу у Львові українську гімназію, завело велику друкарню та книгарню.

Дочка Єлисавети Анна Могила, по чоловікові Пржерембська, не лише допомагала братству, але й сама (в 1630 році) вписалася в реєстр львівських братчиків.

Вчинок Анни став для українського жіноцтва тих часів скоріше правилом, аніж виключенням, адже каталоги деяких братств засвідчують участь у їх діяльності також і жінок – “сестер”, “братеничок”.

У Статуті Луцької братської школи “Порядок школьний” (1624 р.) підкреслюється, що школа створюється “великим старанням і накладом, і пильністю міщан луцьких руського народу святого закону грецького, і милостями всіх православних християн яко стану духового, також осіб княжих, панських, шляхетських і всього посполитого народу, аж до убогих удовиць”[7].

Сестри княжни Олена і Софія Чарторийські заснували при Пересопницькому монастирі православну школу для селянських дітей та шпиталь для недужих убогих.

Гальшка (Єлисавета) Гулевичівна, дружина київського шляхтича Стефана Лозки, була однією з засновниць Київського братства, Київського Богоявленського монастиря і школи при ньому. Про вчинок Гальшки Гулевичівни схвально відгукувались культурні діячі України того часу - Іов Борецький, Ісаєя Копинський, Афанасій Пузина, гетьман Запорозького козацтва Петро Сагайдачний та інші.

Після смерті чоловіка Гальшка переїздить (близько 1618 р.) до міста Луцька. Там вона підтримує тісні зв'язки вже з Луцьким братством яке, як відомо, виплекало одну з кращих в Україні братських шкіл. У заповіті, складеному в квітні 1641 року, Гальшка просить

свого сина Михайла Лозку передати великі суми грошей Луцькому братству, братській церкві – “на шпиталь братський Луцький золотих п’ятдесят і на Манастир паненський чернецький...” [8].

Княжна Гальшка Острозька також вважала своїм обов'язком у заповіті, складеному 1579 р, передати велику суму грошей “на шпиталь і академію Острозькую, на манастир святого Спаса недалеко Луцька”. У документі говориться, що запис княжни зроблений “добровільне з печаттю моєю і з підписом власної руки”.

У записі про пожертву на Луцьке братство, складеному 1 березня 1638 р. Ганною Мельницькою Станіславовою Трацевською, говориться, що передає вона 300 злотих братству Луцькому “за спасіння своє, за душі свого чоловіка і родичів своїх” [9].

Меценатська діяльність жінок на користь церкви і школи була досить поширеною серед шляхти та магнатських родів. А якщо взяти до уваги той факт, що братства в зазначений період діяли не лише у містах Львові, Києві та Луцьку, а й у Городку, Острозі, Любліні, Замості, Рогатині, Галичі, Шаргороді, Стрятині, Кам'янці-Подільському, Дубні, Ярославлі, Немирові, Вінниці, Могильові, Слуцьку, Пінську, Вільно та інших містах і селах, стає зрозумілою і досить прикметною роль жінок у становленні братського руху на українських землях.

Ще одним напрямком меценатської діяльності жінок була підтримка ними відомих церковних і культурних діячів тієї епохи. Завдяки їхнім старанням діяльність церкви отримувала суттєву матеріальну й моральну підтримку.

Наприклад, волинська княгиня Софія Чарторийська відкрила у своєму маєтку в містечку Рахманів на Волині на початку XVII ст. друкарню. Вона сама, маючи досить високу для тих часів освіту, перекладала з грецької на українську мову книги Святого письма. Палка прихильниця освіти, княгиня Чарторийська опікувалася долею провідного діяча Львівського братства Кирила Транквіліона Ставровецького – автора “Євангелія учительного”. Цей твір було видруковано 1619 р. в Рахманові коштом княгині.

Магнатка Раїна Могилянська княгиня Вишневецька підтримувала українського церковного діяча, а згодом митрополита Київського (1631-1632) Ісаю Копинського. При безпосередній участі та фінансовій підтримці княгині він заснував ряд монастирів: густинський-прилуць-

кий, ладинський-підгірський і мгарський-лубенський. На прохання Копинського княгиня Вишневецька не лише видавала йому “фундаційні” записи на користь задніпровських монастирів, але й дозволила в підгірському скиті заснувати жіночий монастир, а настоятелькою зробити рідну сестру Ісаї – інокію Олександрю. Особливим “фундушем” у 1619 р. вона передала у пожиттєве завідування Ісаї на правах ігумена, густинський, мгарський і ладинський монастирі. Більше того, вона доручила Копинському завідувати усіма приходськими церквами в її українських маєтностях, з підкоренням йому священників та всього духовенства і навіть з правом “надання приходів за згодою з її старостами”. Таким чином Ісаї здобув найвищу церковну посаду і вплив в цілому краї у маєтностях княгині Вишневецької. Наведені приклади не були у ті часи поодинокими випадками.

Поширеність меценатської та опікунської діяльності шляхтянок дає змогу довести, що у тогочасному суспільстві як у специфічній системі зв'язків між людьми жінка існувала в конкретному соціальному середовищі, яке мало обмежувало її свободу і права на особисту ініціативу. Вона керувалася притаманними їй нормами поведінки, духовними дороговказами та стереотипами морально-етичних вартостей. Меценатська та опікунська діяльність були проявами жіночої свободи та складовою у традиційно шанобливому ставленні до жінки.

Примітки:

1. Пономарьов А. Проблема походження українців. // Вісник національної академії наук. – К. – 1996. – Ч.1-2. – С.24-25.
2. Владимирський-Буданов Н.Ф. Черты семейного права Западной России в половине 16 в. // Чтения в обществе Нестора Летописца. – К. – 1890. – Ч.6. – С.42-78.
3. Левицкий О. Анна-Алоиза, княжна Острожская. // Киевская старина. – 1883. – Сентябрь. – С.229-332.
4. Грушевський М.С. Історія України – Руси. – К. – 1994. – Т.5. – С.265.
5. Бутич І. Перші чернігівські друкарні. // Друкарство. – 1996. – Ч.1-2. – С.4.
6. Грушевський М.С. Історія України – Руси. – К. – 1994. – Т.5. – С.265.
7. Памятники, изданные Киевской комиссией для разбора древних актов. – К. – 2-ге вид. – 1898. – Т.1 – С.54.
8. Духовне завещаніє, Гальшки Гулевичовни. // Історія Київської духовної академії: Вип.1. Період домогилянський. – К. – 1886. – С.115-117.
9. Памятники, изданные временной комиссией для разбора древних актов, высочайше учрежденною при Киевском военном, подольском и волинском генерал-губернаторе. – К. – 1845. – Т.1. – С.146-147.

Олександр Кривоший